

Jahon iqtisodiyotining O'zbekiston mehnat bozoriga ta'siri

G'afurova Azizaxon Anvarjon qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Biznes boshqaruv fakulteti 1-kurs talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada jahon bozori, uning mehnat bozoriga hamda unga ta'siri, jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar to'g'risida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar: Jahon bozori, mehnat bozori, iqtisodiyoti, ta'siri, xalqaro munosabatlar.

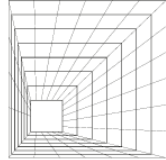
Ma'lumki, Jahon savdo tashkiloti (JST) — mamlakatlararo savdo qoidalarini boshqarib turuvchi yagona xalqaro tashkilot hisoblanadi. Xo'sh, ushbu tashkilotning asosiy vazifasi nimalardan iborat? Global dunyo uchun qanday ahamiyat kasb etadi? Unga a'zo bo'lish qanchalik samara keltiradi? Keling, quyida shular haqida fikr yuritamiz. Jahon bozori — xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish bilan o'zaro bog'langan mamlakatlar o'rtasidagi barqaror tovar-pul munosabatlari tizimi. Xalqaro savdo munosabatlari qadimda ham mavjud bo'lgan, mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy va siyosiy aloqalar milliy davlatlarning paydo bo'lishi bilan yuzaga kelgan, ammo ko'pgina mamlakatlar, so'ngra jaxondagi barcha mamlakatlar savdosini qamraydigan Jahon bozori (uning negizida jahon xo'jaligi) faqat yirik mashinalashgan industriyaga o'tish bilan shakllana boshladi va 20-asr boshiga kelib qaror topdi. Yirik mashinalashgan ishlab chiqarishga o'tish milliy bozor chegaralarini kengaytirdi, tashqi savdo u yoki bu mamlakatning ichki taraqqiyotini to'ldiradigan omildan mamlakat xo'jaligi taraqqiyotining zaruriy shartiga aylandi. Ixtisoslashuv bir mamlakatda muayyan tovarni arzon va sifatli ishchi mkonini bersa, tovarlarni ishchida resurslardan samarali foydalanishni ta'minlasa, shu tovarlar ko'plab yaratiladi va Jahon bozoriga yetkazib beriladi. Biror mamlakatda resurelarni sarflash qulay bo'lmagan yoki ishchi imkoni bulmagan tovarlar Jahon bozoridan sotib olinadi. Jahon bozorida alohida narxlar — jahon narxlari amal qiladi, ayirboshlash ulgurji shaklda va xalqaro birjalar vositasida olib boriladi. Jahon bozorida investitsiya harakati ham yuz beradi, bu chet elda yangi korxonalarini qurish, eski korxonalarini sotib olish yoki o'ziga birlashtirish shakllariga ega. Bu ishni asosan transmilliy xalqaro korporatsiyalar olib boradi. 2000-yil jahondagi bevosita xorij investitsiyalari 865 mlrd. AQSH dollariga teng bo'ldi. Ular amalga oshirgan oldi-sotdi operatsiyalari 1999-yilda 14 trillion dollarni tashkil etdi. Jahon bozorida sanoati rivojlangan mamlakatlar ishtiroki ustunlik qiladi va ular tayyor mahsulot bilan jahon tovar eksportining 70 % dan ko'prog'i qatnashadilar, rivojlanayotgan mamlakatlar asosan xom ashyo va ishchi kuchi eksporti bilan ishtirok etadilar.

Mehnat bozori — ish kuchi oldi-sotdi qilinadigan bozor. Mehnat bozorining ishtirokchilari ishga yollovchilar, ishga yollanuvchilar va ular o'rtasidagi turli vositachilar hisoblanadi. Turli vositachi firmalar, tashkilotlar va agentliklar mehnat bozorining infratuzilmasini tashkil etadi. Ish kuchi maxsus tovar sifatida uning sohibi tomonidan bozorga taklif etiladi. Ishga yollovchilar mehnat bozoriga talab bilan chiqadi. Ish kuchining oldi-sotdisi

bevosita haridor bilan sotuvchi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri yoki vositachilar ishtirokida yuz berishi mumkin. Bu ishni mehnat birjasi yoki ish topib beruvchi firmalar bajaradi. Ish kuchining oldi-sotdisi mehnat bitimi shaklida rasmiylashtiriladi. Mehnat bozorida ish kuchini sotuvchi bilan uni oluvchi o'rtasida mehnatning kelishilgan narxi — ish haqidir. Mehnatga talab uning narxi bo'lmish ish haqi miqdoriga nisbatan teskari mutanosiblikda, ya'ni ish haqi oshsa mehnatga talab qisqaradi, agar u pasaysa, mehnatga talab oshadi. Mehnat bozorida mehnat taklifi ish haqiga nisbatan to'g'ri mutanosiblikda bo'ladi. Moddiy muhtojlik sharoitida ko'p ishlab, ko'p pul topishga intilish mehnat taklifini oshiradi.

Ko'pgina ilg'or mamlakatlarda o'ttiz yillik turg'un ish haqining aybi ko'pincha globallashuv ostonasida, xususan, kam maosh oladigan rivojlanayotgan eksportchilarning raqobati ostida qolmoqda. Globallashuv mehnat bozorlarining integratsiyalashuvining kuchayishiga va rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodlarda ishchilar o'rtasidagi ish haqi tafovutini, ayniqsa texnologiyalarning tarqalishi orqali yo'qotishga aniq hissa qo'shmoqda. Bu ichki daromadlar tengsizligini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Ammo globallashuv kuchlarini ushlab turish uchun proteksionistik siyosatni o'rnatish eng yaxshi javob emas. Buning o'rniga siyosatchilar ishchilarning o'zgaruvchan dunyoga moslashishiga yordam berish uchun nima qilish mumkinligiga e'tibor qaratishlari kerak. Shuningdek, biz jahon mehnat bozorida juda uzoqdamiz, bu ish haqining keng nomutanosibligidan dalolat beradi. Bir tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ilg'or mamlakatlardagi ish o'rinlari uchun o'rtacha ish haqi eng ilg'or rivojlanayotgan mamlakatlardagi o'xshash malaka darajasiga ega bo'lganlar uchun ish haqi darajasidan ikki yarim baravar va past daromadli mamlakatlardagidan besh baravar ko'pdir. 2008 yilda xitoylik ishlab chiqarish ishchisi AQSh ishlab chiqarish ishchisining ish haqi darajasining yigirmadan bir qismini olgan, meksikaliklardan oltidan bir. Globallashuv torayib borayotgan bo'shliqlar ortidagi butun hikoya emas. Agar ish haqining konvergentsiyasi asosan integratsiyalashgan global mehnat bozori natijasi bo'lganida edi, eng qashshoq mintaqada bo'lgan Afrikada ish haqi boshqalarga qaraganda tezroq o'sishini ko'rish mumkin edi. Ammo ish haqining o'sishini aniqlashda biznes muhiti, boshqaruv va ta'lim kabi ichki omillardagi farqlar ham muhim rol o'ynaydi. Bilamizki, rivojlanayotgan mamlakatlarning zaif ijtimoiy himoya tarmoqlari va nisbatan teng bo'lmagan daromad taqsimoti ularni globallashuvdan yutqazganlarga ta'siriga juda sezgir qiladi. Biroq, ularning tez o'sishi va yaxshi moliyaviy pozitsiyalari vaqt o'tishi bilan ular ilg'or mamlakatlarda ishchilar uchun mavjud bo'lgan xavfsizlik tarmoqlarini qurish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerakligini anglatadi. Rivojlanayotgan mamlakatlardagi siyosatchilar xavfsizlik tarmoqlarini loyihalashda ishchilarni ishsiz yoki jarohatlangan taqdirda himoya qilishga harakat qilishlari kerak, lekin ko'plab ilg'or mamlakatlarda keng tarqalgan ishdan bo'shatish uchun to'siqlarni o'rnatish tavsiya etilmaydi, bu esa rasmiy (ya'ni munosib) ishchi kuchiga bo'lgan umumiy talabni kamaytiradi. Shuningdek, kirish-chiqish multiplikatori tahlili va ekonometrik tahlil savdoning makro va mezo darajada mehnat ta'sirini baholashning boshqa keng tarqalgan usullari hisoblanadi. Ekonometrik tahlil ish haqi tengsizligi va bolalar mehnati kabi masalalarga nisbatan savdoning ta'sirini baholash uchun ishlatilgan. “Kirish-chiqish” yondashuvi savdoning bir sektordagi bandlikka bevosita ta'siri tarmoqlar o'rtasidagi orqaga va oldinga bog'liqlikni hisobga olgan holda boshqa tarmoqlarga tarqalishini tahlil qilish uchun ishlatilgan.

Bunday yondashuv, ayniqsa, global ta'minot zanjirlari kontekstida foydalidir. Mavjud asoslarning takomillashuvi va evolyutsiyasiga qaramasdan, hali ham kengroq savollar va ko'rsatkichlarni hisobga oladigan uslubiy yondashuvga ehtiyoj bor. Shartnoma turi, ishlagan soatlari va kasaba uyushmalari zichligi kabi ko'rsatkichlarni malaka, yosh va jins bo'yicha taqsimlash, shuningdek, mehnat dunyosining boshqa jihatlarini hisobga olish imkonini beradigan yondashuvlardan foydalanish ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda. Savdoning mehnatga ta'sirini baholash uchun chuqur intervyular va aralash usullardan ham foydalanilgan, garchi kamroq bo'lsa ham. Garchi bu yondashuvlar kontekstga xos bo'lsa ham va ko'pincha katta vaqt va moliyaviy resurslarni talab qilsa ham, ular ishchilar mehnat ta'sirini qanday boshdan kechirayotgani haqida batafsil ma'lumot berishga qodir. Joriy usullarni takomillashtirish kelajakdagi tadqiqotlar va tegishli siyosatlarni qabul qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, boshqa tegishli tarmoqlararo o'zaro ta'sirlarni va mehnatga aniq ta'sirini hisobga olishning iloji yo'q, chunki bozorlar o'rtasidagi teskari aloqa ta'siri o'tkazib yuborilgan. Haqiqiy iqtisodiyotda ish o'rinlarining yo'qolishi talabga ta'sir qilishi mumkin, import narxlarining pasayishi esa ko'proq ishchilarni ish bilan ta'minlaydigan boshqa bozorlardagi ishlab chiqaruvchilarga foyda keltirishi mumkin. Umumiy muvozanat tizimi ushbu jihatlarini hisobga olishi mumkin. Shunga ko'ra, qisman va umumiy muvozanat yondashuvlari bir-birini to'ldiruvchi va bir-birini almashtirishi shart emasligi keng e'tirof etilgan. PE yondashuvidagi yana bir muammo shundaki, u savdo ta'sirini haddan tashqari oshirib yuborishi mumkin, bu esa savdoga qarshi tarafkashlikka olib keladi yoki aksincha. Bu savdoning bandlikka ta'sirini baholashda PE yondashuvlaridan ko'ra iqtisod miqyosida foydalanish afzalligini tasdiqlaydi. Nihoyat, yuqorida keltirilgan misollar shuni ko'rsatadiki, PE yondashuvining asosiy maqsadi savdoning ish o'rinlarini yo'qotish yoki daromadga va ish haqining o'zgarishiga ta'siriga qaratilgan. Mehnat bozorining boshqa jihatlarini ushbu doirada tushunish qiyinroq. Aytgancha, mavjud va mos keladigan ma'lumotlarsiz bu jihatlarini baribir tahlil qilib bo'lmaydi.

5Jahon iqtisodiyoti 1970-yillardan boshlab jiddiy o'zgarishlarni boshidan kechirmoqda. Biz siyosatni ishlab chiqishda liberal yo'nalish kuchayganiga guvoh bo'lmoqdamiz, shundan so'ng xalqaro savdo, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TDI) va boshqa moliyaviy oqimlar o'sib bormoqda va axborot texnologiyalari rivojlanishi tufayli iqtisodiy integratsiyaning yangi shakllari (Dejardin, 2008). Masalan, jahon yalpi ichki mahsulotidagi ichki va tashqi global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ulushi 1980-yildagi 5 foizdan 2006-yilda 25 foizgacha o'sdi (OECD, 2008). To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi 2004-yilda 648 milliard dollarga yetdi, 1982 yilda bu ko'rsatkich atigi 59 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, joriy narxlarda yalpi ichki mahsulot shu davrda atigi uch baravar oshgan. Xuddi shu tarzda, xalqaro savdo hajmi savdoni liberallashtirish, ya'ni savdodagi to'siqlarni bartaraf etish, Jahon Savdo Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan qoidalar, mintaqaviy yoki global bozorlarga kirishni osonlashtirish va xarajatlarni kamaytirish bilan bog'liq bo'lgan o'sish tendentsiyasini kuzatdi. transport, muvofiqlashtirish va aloqa. 2004-yilda tovar va nofaktor xizmatlar eksporti yillik o'sish sur'ati 20,1 foizni tashkil etib, 11 069 milliard dollarga yetdi. Shunisi diqqatga sazovorki, eksportning yillik o'sish sur'ati 1986 yildan 2004 yilgacha bo'lgan davrda jahon ishlab chiqarishining yillik o'sish sur'atlaridan hamisha yuqori bo'lgan, 2001-yil bundan mustasno, AQShda 11- sentabr teraktlari sodir bo'lgan.

Shuningdek, O‘zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalar milliy banki huzurida jahon bozorlari, investitsiyalari va texnologiyalarini o‘rganish bilan shug‘ullanuvchi Markaz tashkil etiladi. O‘zbekiston Respublikasi hukumati shu haqdagi «O‘zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy aloqalar milliy banki huzurida jahon bozorlari, investitsiyalari va texnologiyalarini tahlil qilish Markazini tashkil etish choralari to‘g‘risida»gi qarorni qabul qildi. Hujjatni qabul qilishdan maqsad, jahon bozorlarini chuqur o‘rganish, rivojlangan davlatlarning ilg‘or texnologiyalarini o‘rganish va shu asosda mahalliy iqtisodiyotning aniq sohalaridagi investitsion faoliyat xususida batafsil tavsiyalarini ishlab chiqishni yo‘lga qo‘yishdir. Shu bilan birga, investitsiya loyihalarini shakllantirishda ularning iqtisodiy va texnologik shartlarini samarali tayyorlashni ko‘zda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zME, Birinchi jild, Toshkent. 2000.